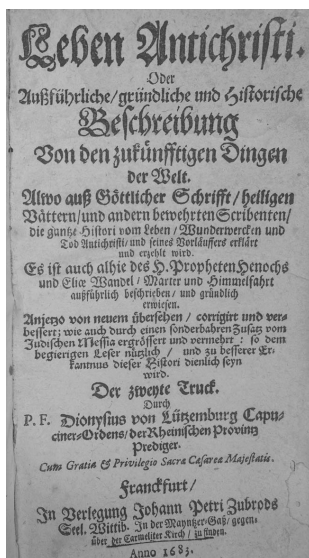

Rokopisne objave prepovedanih besedil: primer slovenskih rokopisov o Antikristu

MATIJA OGRIN

BAROČNO DELO NEMŠKEGA KAPUCINA Dionizija Luksemburškega (1652–1703) *Leben Antichristi* (1682) je eden zadnjih novoveških nasledkov srednjeveške profetične in apokaliptične literature. Besedilo se je širilo v številnih nemških izdajah, dokler se ni njegova recepcija v Avstriji ustavila z uvrstitvijo na seznam prepovedanih knjig leta 1774. Toda besedilo je bilo prevedeno v češčino in slovenščino, tako pred samo cenzurno prepovedjo kakor po njej, predvsem pa se je kljub prepovedi širilo v rokopisih. Število izpričanih slovenskih rokopisov je za slovenske razmere nenavadno visoko in kaže na veliko zanimanje bralcev ter poslušalcev za to besedilo. Slovenski rokopisi o Antikristu predstavljajo enega najbolj nenavadnih primerov življenja prepovedane knjige v bralski recepciji, ki se je s pomočjo rokopisne kulture ognila preprekam cenzurne prepovedi.

Ta študija skuša podati osnovne črte o teološko-zgodovinskem nastanku legende o Antikristu ter o njeni aktualizaciji v knjigi *Leben Antichristi* patra Dionizija, o vzrokih cenzurne prepovedi te knjige, zlasti pa o tem, kako je bilo Dionizijevo besedilo poslovenjeno in nato razširjeno v številnih slovenskih prepisih in redakcijah, verjetno tudi v vsaj dveh neodvisnih prevodih. Temeljna ambicija prispevka je ob tem nakazati obseg ter naravo samega slovenskega izročila, tj. slovenskih rokopisov o Antikristu, nekoliko pojasniti razmerja med rokopisi in nazadnje ponuditi pojasnilo, zakaj so ti rokopisi s takšnim uspehom oživljali starejše baročno besedilo ravno v času slovenskega razsvetljenstva.

Slika 1. Dionizijev *Leben Antichristi*, naslovnica druge izdaje iz leta 1683.

Zgodovinsko-teološke osnove legende o Antikristu

Termin »antikrist« se kot novotvorba prvokrat pojavi v pismih apostola Janeza (1 Jn 2,18; 4,3; 2 Jn 7), kjer nastopa kot poimenovanje za osebe, ki širijo napačen nauk ali krivo vero o Jezusu Kristusu; prvotno se torej nanaša na razširjevalce zmot v zgodnjem krščanstvu. Od tam je bil termin prevzet v krščansko izročilo kot zbirni izraz, povezan s temami konca časov in pričakovanja apokaliptičnega stopnjevanja zla ob koncu zgodovine – s čimer je pojem o antikristu vnesel v zgodnjekrščansko mišljenje tudi razločitev ali kar prekinitvev povezav med zgodovino in odrešenjem: zgodovina ne vodi k odrešenju človeka, lahko namreč vodi tudi k zlu. Določnejši nauk o antikristu se je razvil iz pisem apostola Pavla (2 Tes 2), še bolj določno pa iz knjige Razodetja; tu sicer ni omenjen s tem izrazom, temveč lik antikrista eksegeti vidijo v podobi prve zveri (Ap 12–13): kakor Kristus prejema svojo moč od Boga, jo zver prejema od hudiča, kakor bo Kristus kraljeval nad stvarstvom, hoče zver kraljevati nad svetom, znamenju Kristusovega imena je nasprotno znamenje zveri idr. (Haeusler in Müller 1993: 744–745).

Šele patristična eksegetika ob izteku antike je Antikrista interpretirala kot individualno osebo (zato ga pišemo kot lastno ime), ki bo z močmi Satana zavajala in zatirala verne v poslednjih časih. Pregarjanje prvih kristjanov je lik Antikrista močno povezal z Rimom, zlasti s cesarjem Neronom (predstavo o Rimu kot nasprotniku judovskega mesije pa je razvilo že judovstvo stare zaveze). Sv. Hipolit Rimski, sv. Gregor Veliki idr. so znotraj eshatologije razvili podrobnejši nauk o Antikristu kot osebi, ki ga je sredi 10. stoletja sistematiziral benediktinec Adso, znan kot opat samostana Montier-en-Der. Njegov spis, napisan v slogu negativne hagiografije, vsebuje že vse glavne elemente legende o Antikristu: da bo rojen ob koncu ali propadu rimskega cesarstva iz Danovega rodu v Babiloniji (v nasprotju z Jezusom, ki je rojen iz Judovega rodu) in bo obdan ali obseden z demoni; da bo s 30 leti začel izkazovati svojo moč s čudežnimi znamenji in ga bodo Judje ter odpadli kristjani začeli častiti kot lažnega mesija; uvedel bo češčenje demonov; zveste kristjane bo preganjal in pomoril; pozidal bo Salomonov tempelj in se razglasil za božjega sina; kralje in kneze si bo podvrigel (pri tem ga zadržuje le še moč rimskega imperija, ki je bila prenesena na frankovske kralje); ko bo zadnji od njih položil svojo krono pred Antikrista, bo nastopil njegov triumf; proti njemu bosta nastopila preroka Enoh in Elija, ki bosta zato pretrpela mučenje; po treh letih in pol Antikristovega trinoštva ga bo uničil Jezus ali po drugi razlagi nadangel Mihael (Krause idr., ur. 1978: 26). Tako izoblikovana predstava o Antikristu kot konkretnem zgodovinskem posamezniku je bila splošna last srednjega veka, pojavlja pa se tudi pri piscih, ki niso poznali Adsovega spisa, katoliški reformatorji (npr. John Wyclif, husiti) pa so jo ob naslonitvi na sv. Avguština (*De civitate Dei* XX; Krause idr., ur. 1978: 25) obrnili tudi v obtožbe in polemike proti napakam same Cerkve (Haeusler in Müller 1993: 745–746).

Legenda o Antikristu je zaradi široke razširjenosti in slikovite legendarne vsebine že zgodaj prodrla tudi v ljudske jezike in književnost. Že v 12. stoletju je na Bavarskem nastala latinska igra *Ludus de Anticristo*, povezana domnevno tudi s političnimi okoliščinami okrog cesarja Friderika Barbarosse; je prvi (še latinski) tekst nemške književnosti dramske vrste, kjer nastopajo personifikacije kot dramske osebe: Synogoga in Ecclesia sta personifikaciji stare in nove zaveze, obe utelešata teološko načelo Concordia Veteris et Novi Testamenti. Poganstvo predstavlja Gentilitas, Ecclesio spremljata Misericordia in Justitia. Antikrista spremljata Ypocrisis in Heresis. Preroka Enoch in Helias spreobrneta Jude k Ekleziji, vsi trije doživijo mučenje. Antikrist doseže, da se mu

vsi kralji podvržejo, in oznani »pax et securitas«, toda božji poseg ga ugonobi, igra se konča s hvalnico Bogu (Rupp in Lang, ur. 1986).

Dionizij Luksemburški, baročni pisatelj

Srednjeveško igro *Ludus de Anticristo* je bilo v tem kontekstu vredno omeniti, saj pomenljivo nakazuje, da je njena snov zlahka prešla iz sfere teološke in eklesiološke argumentacije v literaturo in gledališče. Razlog za to je narava same snovi, ki jo najbolje opredeli termin legenda. Spekulacija o Antikristu je legenda, saj se v njej prepletajo nekatere temeljne verske resnice s področja eshatologije, ki so v teologiji še danes veljavne, s prvinami precej imaginarnega in fantastičnega značaja, ki so tej legendi dajale možnosti vedno novih upodobitev v literaturi in umetnosti. Individualizacija nasprotnika Kristusa kot zgodovinske osebe je omogočala, da so razne dobe poistovetile lik Antikrista z raznimi vladarji in tirani. Na drugi strani je boj tega temačnega lika proti Bogu povzemal usedline mnogoterih veliko starejših mitoloških predstav orientalskih ljudstev, ki so jih nekateri teologi vsaj v manjši meri tudi povezovali z genezo Antikristovega lika (Krause idr., ur. 1978: 20–21). Že omenjene fantazijske prvine pa so ves imaginativni potencial te legende vedno znova aktualizirale – in ob tem so pripoved o Antikristu deloma približale literaturi, vsaj z igro *Ludus de Anticristo* pa je legenda to mejo prekoračila. Tudi način, kako je o Antikristu pisal kapucin Dionizij Luksemburški, ni brez literarnih prvin.

Pater Dionizij naj bi bil po dosedanjih raziskavah rojen okrog leta 1652 v kneževini Luksemburg v revni družini. O njegovem življenju vemo le, da je leta 1669 vstopil v rensko kapucinsko provinco in študiral od 1672 v redovnih šolah v Bingenu in Mainzu. Poleg pisateljevanja je bil dejaven zlasti kot pridigar, v zrelih letih je bil v samostanih v Wormsu (1690–1691) in Bensheimu (1699–1702) tudi gvardijan, od leta 1702 v samostanu v Cochemu na reki Mozeli, kjer je umrl 11. 2. 1703 (Killy, ur. 1995). V svojem času naj bi bil znamenit pridigar, mdr. v Mainzu, Ehrenbreitsteinu in Trierju, priljubljen zaradi jasnega in neposrednega sloga svojih pridig.

Dionizij je spisal več obsežnih del s področja asketike ali literature duhovne izgradnje (*Erbauungsliteratur*). Najpodrobneje je doslej preučila Dionizijev opus Alena Fidlerová, ki je opisala 11 njegovih del in njihovo recepcijo na

Češkem; nekatera so bila razširjena v številnih izdajah (Fidlerová 2014: 136–142). Izmed teh kaže poleg avtorjevega apokaliptičnega prvenca posebej omeiniti vsaj dvojce del, ki sta učinkovali tudi v slovenskem prostoru.

Na homiletična dela slovenskih kapucinskih piscev je verjetno vplivala obsežna zbirka Dionizijevih prazničnih in nedeljskih pridig, skupaj 86, na več kot 1000 straneh *Sicherer Himmels-Weeg* (1687).¹ V uvodu k tem pridigam pisatelj pravi, da v opisu človekove poti v večno domovino ni »niti hotel niti mogel uporabljati okrašene in s prevelikim trudom ustvarjene visoke zgovornosti (retorike)«, češ da se v nji pogosto skriva več ničevosti kakor koristi. Nasprotno pa, pravi p. Dionizij, je Božja beseda zapisana v jasnem in enostavnem jeziku, »ne pozna veličastnega in visokodonečega izražanja, in kdor jo želi po svoji predstavi odeti z veličjem, jo bo bolj onečastil kakor okrasil« (Dionysius von Luxemburg 1687: Vorred, prvi odstavek).² Avtor se torej načelno izreka za skromen in preprost slog pisanja in njegova pridizna besedila to težnjo v določeni meri potrjujejo. Vendar tej lastni opredelitvi p. Dionizija ne smemo pripisati prevelike veljave. Merodajno je to, kako je pridige zares napisal. Tu pa najdemo gosto množico retoričnih sredstev, ki dajejo njegovi pridigi značaj literarno oblikovane retorske proze. Slog je resda jasen in umljiv, zato pa ni pripoved nič manj umetelno izoblikovana iz epitetov in dvojnih ter trojnih formul, retoričnega kopičenja in stopnjevanja, antitez, paralelizmov ipd. Drobec komentarja k evangeliju za prvo adventno nedeljo o nebesnih znamenjih se mu denimo razraste v slikovit, dramatičen prizor (Dionysius von Luxemburg 1687: 2).

Dionizijeve lastne trditve o preprostem izražanju nas torej ne smejo zavesti, da bi morda spregledali kompleksno literarno oblikovanost njegove proze. Visoko retorično kulturo svojega homiletičnega pisanja nekoliko nakaže tudi avtor sam v dolgem podnaslovu knjige, kjer pravi, da so njegove pridige »izoblikovane z lepimi eksordiji in pripadajočimi konkluzijami, z redkimi koncepti in prikupnimi moralitetami« (Dionysius von Luxemburg 1687:

¹ Izvod je ohranjen v kapucinski knjižnici v Škofji Loki z lastnim vpisom škofjeloškega samostana. Ker je bilo več kapucinskih samostanov v slovenskih deželah pomembnejših in starejših od loškega (vsekakor ljubljanski in kranjski), njihove knjižnice pa so uničene, je verjetno, da so lastne izvode knjig sobrata Dionizija imeli tudi tam. Utemeljeno je sklepati, da so slovenski kapucini pri pisanju svojih pridiznih besedil bolj upoštevali homiletične priročnike sobratov kapucinov kakor drugih piscev.

² Prevodi navedkov iz nemščine so avtorjevi.

naslovna stran). Omenjeni »koncepti« niso kakršne koli domislice, temveč gre za retorično oblikovalno načelo, imenovano »concetto predicabile«, prevzeto iz zahtevnejše italijanske govorniške kulture, ki ga je le malo pozneje v še bolj stopnjevani meri uporabljal Dionizijev sobrat Rogerij Ljubljanski (Rakar 1989). Takšen retorični »koncept« je v velikonočni pridigi denimo lik preroka Jone, ki ga je pogoltnil kit. Dionizij ga uporabi kot predpodobo Jezusovega groba, ki ga je poprej dal pripraviti Jožef iz Arimateje, v to podobo pa pritegne celotno Jezusovo življenje od rojstva in povitja v plenice do trenutka, ko mrtvega zavijejo v mrtvaški prt in položijo v »trebuh kita« – v skalnati grob. Iz tega »koncepta« je Dionizij razvil na skoraj dveh straneh teksta (Dionysius von Luxemburg 1687: 269–270) razne vzporednice med staro- in novozaveznim prizorom, hkrati pa kontrast med Jono, ki je bil v ribi ujet, in Jezusom, ki je sestopil v predpekkel z lastno močjo, ko je osvojil ključ smrti in pekla ter veličastno vstal – vse to pa je pretkano s številnimi drobnimi slogovnimi sredstvi, ki znano svetopisemsko snov preoblikujejo v razgibano polliterarno pripoved.

Podobno bi lahko rekli tudi o Dionizijevem najuspešnejšem delu *Legend der Heiligen* (1684), ki je v nekaj izdajah ponovno izšla že za časa avtorjevega življenja, po njegovi smrti (1703) pa je v izpopolnjeni redakciji redovnega sobrata Martina Cochemskega (1634–1712) izhajala v komaj preglednem številu izdaj vse do srede 19. stoletja, kar je podrobneje raziskala Fidlerová (2014: 137–138). Eno od zgodnjih izvirmih izdaj te knjige je v svoji slovenski pridigi na god apostola Matija citiral kapucin Rogerij Ljubljanski (1731: 168). To priljubljeno delo v izdaji Cochemskega so sredi 18. stoletja verjetno slovenski kapucini prevedli v slovenščino; ohranil se nam je obsežen koroški rokopis z naslovom *Dober legend teh svetnikov* (RRSS Ms 14) s svetniškimi legendami za čas od januarja do konca junija. Za nekatere od teh je bilo ugotovljeno, da so povsem literarne pripovedi, prevzete iz poznoantičnega ustnega izročila, v daljšem procesu motivnega preoblikovanja vključene v srednjeveško hagiografiko in oblikovane z baročno retorično kulturo (Ogrin 2011).

Tudi Dionizijevo delo *Leben Antichristi* zaznamujejo številne literarne prvine. Njegovega avtorja je nemški teolog in literarni zgodovinar Johannes Mumbauer uvrstil med tri pisatelje, ki so v deželah ob reki Mozeli v 17. stoletju najbolj izstopali po literarni in jezikovni oblikovalni moči: po njegovi oceni so to bili Friedrich Spee, Martin Cochemski in Dionizij Luksemburški (Noesen

1928: 139). Dionizijevi spisi to oceno literarne kakovosti potrjujejo – četudi je ostal manj znan kakor njegov starejši sobrat Martin Cochemski.

Dionizijevo delo *Leben Antichristi. Oder Außführliche / gründliche und historiſche Beschreibung Von den zukünftigen Dingen der Welt*, katerega celotni naslov obsega nad 15 vrstic, je prvič izšlo leta 1682 v Frankfurtu, nato pa še v najmanj 11 poznejših nemških izdajah (Fidlerová 2014: 146–149), nazadnje še leta 1771, malo pred uvrstitvijo na avstrijski indeks prepovedanih knjig v letu 1774 (*Catalogus* 1774: 175). Zakaj je bilo to delo tako priljubljeno in zakaj je bilo prepovedano?

des Antichristis, oder Beschreibung von den zukünftigen Dingen der Welt. Wien und Brün 1716. in 8.

Slika 2. *Catalogus librorum prohibitorum* 1774. Na strani 175 je bila prepovedana tudi knjiga *Leben Antichristi*.

Razloge za veliko priljubljenost tega dela patra Dionizija lahko verjetno vidimo v vsaj treh odlikah te nenavadne knjige. Prvič, Dionizij je uspešno združil več srednjeveških zvrsti (in pripadajoče besedilne drobce) v eno samo, vznemirljivo pripoved: srednjeveške kronologije z razlago nastanka sveta (*Weltchronik*) je povezal z legendarnimi pripovedmi in tudi pravimi zgodovinskimi poročili iz pozne antike (*historije*), glavno nit pripovedi pa je oblikoval kot premišljevanje o poteku zgodovine, o približevanju morebitnega konca sveta in s tem o bralčevem lastnem mestu v poteku časa med stvarjenjem sveta in njegovim koncem – s tem pa je v bralcu skušal vzbuditi tudi nagibe k osebnemu moralnemu poboljšanju (*asketika*). Druga odlika knjige je Dionizijev slog, ki je hkrati elementarno neposreden in v tem smislu »preprost«, vendar obenem slikovit in izrazen; ta slogovna kakovost je gotovo prispevala k prepričljivosti teksta in k intenzivnejšemu bralskemu doživljaju. Tretja pomembna lastnost te knjige pa je, da nudi nekakšen povzetek in sistematično urejen pregled starejših nauk o koncu sveta in nastopu Antikrista (Ogrin 2021: 263–264), zato so Dionizija označili tudi kot enega od zadnjih predstavnikov srednjeveške profetične literature (von Mehr 1957).

Leben Antichristi, prepovedana knjiga

Dionizij je svojo podrobno in pripovedno razgibano obnovitev legende o Antikristu zasnoval v okviru premišljevanja o časnosti sveta in o mestu posameznikovega življenja v časovnem poteku zgodovine. Alegorično sklepanje, da bo celotno stvarstvo od stvarjenja do konca sveta obstajalo vsega samo 6000 let in da se njegov iztek približuje, je bilo skupno vsem zgodnjim teologom in se je spremenilo šele z razvojem naravoslovnih ved 19. stoletja, verjetno pa so vanj dvomili že razsvetljenci. V začetnih poglavjih svoje knjige je Dionizij obširno razložil nekatera mesta iz evangelija, ki so jih zgodnji teologi interpretirali kot znamenja konca sveta in Jezusovega drugega prihoda. Kot eno takšnih znamenj razlaga Dionizij idejo, ki je izviral iz latinskih in še prej grških cerkvenih očetov kot dokaj specifična interpretacija odlomka sv. Pavla (2 Tes 2) – posebej omenja sv. Cirila, sv. Janeza Krizostoma in sv. Hieronima – da naj bi propad rimskega imperija bil tisti zadnji časovni mejnik, ko bo nastopil nasprotnik Kristusa (Dionysius von Luxemburg 1716: 13–16).³ Srednjeveški pisci, z njimi pa Dionizij Luksemburški, so to idejo interpretirali tako, da so v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti videli nadaljevanje rimskega imperija, in so zato delitve ter vojne znotraj cesarstva razumeli kot apokaliptične dogodke, ki vodijo h koncu sveta. Pater Dionizij je to misel izrecno navezal na avstrijsko monarhijo kot poslednji ostanek imperija – naravnost imenuje cesarja Leopolda I. (1640–1705) – in s tem zadnji branik pred nastankom okoliščin, v katerih bo nastopil Antikrist (Dionysius von Luxemburg 1716: 12, 16). V perspektivi takšne »politične apokaliptike«, če uporabimo izraz iz srednjeveških študij (Petkov 2016: 181), je Dionizij tudi vojne proti Avstriji razumel kot korake, ki nas približujejo času Antikrista in njegovih grozot.

Danes lahko na Dionizijevo knjigo o Antikristu gledamo kot na slikovito pol-literarno esejistično antiutopijo s spodbudnim verskim navdihom. V 17. in 18. stoletju pa bralci seveda niso imeli takšne distance, marveč so to knjigo brali kot avtoritativno teološko razlago zgodovine in zagotovilo bližnjih apokaliptičnih dogodkov. Učinek knjige je bil zaradi njenih literarnih odlik le še močnejši. Številne Dionizijeve teze so nastale na podlagi alegoričnega, pripovedno učinkovitega

³ Po doslej znanih evidencah se v slovenskih knjižnicah ni ohranil noben izvod knjige *Leben Antichristi*. Dostopne so mi bile le digitalizirane reprodukcije te knjige, med njimi je najstarejša izdaja iz leta 1683. Prva izdaja iz leta 1682 mi doslej ni bila dostopna.

tolmačenja svetopisemskih odlomkov, ki bi jih danes v eksegetičnem smislu šteli za samovoljna in so se verjetno zdela vprašljiva že v dobi razsvetljenstva.

Vsekakor so razsvetljenci čutili močan odpor do teološke razlage zgodovine, ki jo je postavljala pater Dionizij s svojo še srednjeveško interpretacijo; odbijala jih je literarna upodobitev prihajajočega Antikristovega preganjanja kristjanov, ki je ostro nasprotovala razsvetljenski optimistični veri v razumnost in srečno življenje. Toliko bolj, ker je bilo v razsvetljenskih težnjah nemalo odpora do tistih prvin katoliške tradicije, ki so se po sami naravi religioznega življenja dotikale misterijskega jedra vere, predstavniki razsvetljenske kulture in oblasti pa so jih zato razumeli kot »mračnjaške«, »nerazumne«, »vraževerne« in zaostale; sami so namreč želeli krščansko vero napraviti »razumno« in državi »koristno« (Ogrin 2020: 122–125).

Drugi razlog, zakaj so razsvetljenski mogočniki, cerkveni prav tako kot posvetni, nasprotovali redovnikom kot nosilcem tradicije, je bila kritika iz ust in peres redovnikov, ki bi jo danes razumeli predvsem kot socialno, takrat pa je bila poudarjeno moralno osnovana, saj je merila na pomanjkanje vere in moralnosti kot vzrok slabega ravnanja bogatih z ubogimi. Tudi v Dionizijevem *Antikristu je več takšnih mest, denimo:*

Koku fhivijo feda Veliko Imenitneh Gofpudou inu bi meli ena Svetloba te prave Vere biti koku pa oni Aushjejo huihhi kok turki inu ti kezarji Koku fhivijo donafhni dan ti pried poftauleni Gofpudi kieri bi meli te gmain Ludi Vuifhati inu Ragierat debi oni od nieh an dober Nauk imeli

Pa Bogu fe vfmili Suna fe [] vidijo brumni inu grejo v zierkou inu fe [storijo vzhafi uredni tega S: Sakramenta Svetiga Riefhniga Teliefa inu fo v Bofhieh rezhieh [...] hudizhi kier oni namarajo Sa Boga bol fapravizo fanebife bol fapekuv fa Angelze bol fahudizhe Sotaki hudobni Ludi da nifo uvredni de nieh te Semla nosy ... (RRSS Ms 17, fol. 7v)

Dionizijeve obtožbe (podobno je zapisal tudi o cerkvenih knezih), da sedanja gosposka ni vredna, da jo zemlja nosi, knjigi seveda ni pridobila naklonjenosti cenzurne komisije. Tako ostra kritika vladajočih iz ust ubožnih redovnikov je bila v baročni dobi dolgo časa sprejemljiva; toda konec 18. stoletja se je spremenilo tudi to.

Zato so t. i. državno cerkvenstvo, janzenizem in podobni tokovi skušali Katoliško cerkev podrediti državi in tako s prisilo iz verskega življenja izločiti

številne oblike in prakse, ki so temeljile na srednjeveški in baročni duhovni kulturi. Ta prisila v dobršni meri ni prihajala od zunaj, marveč so bili v vrhove cerkvenih služb, zlasti za škofe, nastavljeni posamezniki, ki so podpirali ukrepe Marije Terezije in Jožefa II. za odpravo starejših oblik verskega življenja, ki so jih nadomestile strogo janzenistične, navidezno »razumne« oblike: prepovedali ali močno omejili in okrnili so romanja, pasijonske igre so postopoma prepovedali že v času po 1760,⁴ omejevali in ovirali so češčenje svetnikov in Matere božje, kar je med verniki povzročalo hud odpor (prim. opis nemirov v *Železni Kapli*: Prunč in Ogrin, ur. 2016: 424–429), odpravili so pobožnost svetih stopenic, omejevali križev pot in odpravili iz njega prizore, ki so se ohranili iz parabibličnega izročila, ne pa iz evangelija (npr. Veronikin prt), ipd. Z letom 1783 je Jožef II. ukinil cerkvene bratovščine, kjer so se verniki povezovali v obsežnih tako karitativnih kakor versko-kulturnih dejavnostih (npr. pasijonske procesije). Najhujši udarec za katoliško tradicijo je bila v letih po 1780 brez dvoma ukinitvev številnih samostanov (Ogrin 2020: 124–125), njihove dragocene knjižnice so večidel propadle; iz slovenskih dežel so denimo tedaj popolnoma izginili dominikanci.

Poleg težkih udarcev po redovništvu in po baročnih bratovščinah je bil tretji mogočen instrument razsvetljskih prizadevanj za zatrtje baročne kulture razsvetljska cenzura: »V resnici je imela habsburška cenzurna palica v tem obdobju dva konca: ni preganjala le idej, ki jih je razumela kot pretirano 'napredne' in zato nevarne, temveč je skušala izkoreniniti tudi širok spekter idej in praks, ki jih je razumela kot 'nazadnjaške' in zato ravno tako škodljive« (Dovič 2022: 373). Zato je poleg besedil z radikalno liberalnimi idejami prepovedala tudi številna dela tradicionalne baročne duhovnosti. Že leta 1758 najdemo na avstrijskem indeksu prepovedanih knjig tri dela izjemno priljubljenega klasika baročne asketike, kapucina Martina Cochemskega, med njimi *Das Grosse Leben Christi*, njegovo najpomembnejše delo z izjemno množično recepcijo v širšem srednjeevropskem prostoru.⁵ Zato ni nenavadno, da je cenzurna prepoved zadela še več drugih hagiografskih in asketičnih besedil – med njimi tudi dve knjigi kapucina Dionizija Luksemburškega.

⁴ Zadnjo znano prepoved kakšne pasijonske igre v slovenskih deželah je izdal okrožni urad v Celovcu še leta 1802; verjetno se je nanašala na dokončno prepoved *Kapelskega pasijona* (Prunč in Ogrin, ur. 2016: 482).

⁵ Prim. *Catalogus* 1758: 37. Glede recepcije, ki je segala v stotine izdaj in ponatisov, prim. reference v Ogrin 2020: 119, 121.

Najprej je bilo leta 1774 z deveto izdajo avstrijskega indeksa prepovedano delo *Leben Antichristi*; prepoved je zadela še nekatere druge knjige z apokaliptično tematiko.⁶ Nato je bila z letom 1786 prepovedana tudi Dionizijeva zbirka svetniških legend v izpopolnjeni izdaji, ki jo je po avtorjevi smrti pripravil sobrat Martin Cochemski, *Verbesserte Legend Der Heiligen* (1705 in pozneje); prepovedana je bila kar z najhujšo stopnjo obsodbe – damnatur.⁷ Bralci so delo brali z izjemnim veseljem, saj je izšlo v komaj preglednem številu izdaj; značilno je, da so v času po 1760 in seveda po prepovedi skoraj vse izdaje te knjige izšle v protestantskem Augsburgu (Fidlerová 2014: 138).

Slovenska in češka recepcija prepovedane knjige

Knjiga patra Dionizija o Antikristu je bila s slikovito apokaliptično pripovedjo o minevanju časa, ki se izteka v dobo poslednjega boja med velikim vdorom zla v človeško zgodovino in božjimi močmi, ki gospodujejo nad zgodovino, tako privlačna in vznemirljiva, da je preseгла meje že tako velikega nemškega jezikovnega prostora in je segla v širši srednjeevropski prostor. Bila je večkrat prevedena tako v češki kakor v slovenski jezik. Pričakovati bi bilo, da je Dionizijevo apokaliptično besedilo v kakršni koli obliki seglo še v katero drugo literarno kulturo Srednje Evrope poleg Češke in Slovenije, vendar za zdaj o tem nimamo podatkov.

Češke prevode knjige *Leben Antichristi* je preučila Alena A. Fidlerová in ugotovila, da so nastali poleg krajših povzetkov in ekscerptov trije samostojni prevodi v češčino. Kakor v slovenskem primeru, nobeden od teh ni prodril v medij tiskane knjige, vsi trije so ostali v rokopisu. Vsi trije rokopisi vsebujejo celovito besedilo nemškega izvirnika; vsi so nastali v 18. stoletju: eden zgodaj, eden sredi stoletja, tretji prevod pa je ohranjen le v prepisu iz

⁶ *Catalogus* 1774: 175. V indeksu se je pojavilo še nekaj del s podobno vsebino, npr. katoliško delo *Harmonie des Prophetes anciennes avec les modernes sur la Durée de l'Antichristi, & les souffrances de l'Eglise* (Cologne 1687), kot tudi protestantska knjiga *Suite de l'accomplissement des prophetes, ou accomplissement des preuves historiques, qui font voir que le Papijme est l'antichristianisme ...* (Rotterdam 1687).

⁷ V podatkovni zbirki *Komparatistik Wien Zensurdatenbank* (<https://zensur.univie.ac.at>) navaja raziskovalna skupina (Norbert Bachleitner, Daniel Syrový) ta podatek z dodatnega rokopisnega seznama prepovedanih knjig iz leta 1786.

zgodnjega 19. stoletja in je morda nastal ob koncu 18. stoletja. Napisali so jih trije med seboj neodvisni in anonimni prevajalci v raznih čeških deželah, v raznih obdobjih. Poleg tega, da so skušali vsi trije prevajati razmeroma zvesto v novejšem pomenu prevajanja, je posebnost teh čeških rokopisnih prevodov, da dva vključujeta v manjši ali večji meri tudi t. i. paratekste, kakor imprimatur, razne uvode, kazalo, eden celo privilegij cesarja Leopolda I. tiskarju izvirne nemške izdaje s konca 17. stoletja. Tretji prevod, ohranjen v prepisu iz 19. stoletja, sicer nima paratekstov, ima pa kakor prva dva obsežne izvirne latinske bibliografske navedbe, v katerih je Dionizij podrobno navajal svoje patristične, biblične in polihistorске vire. Vsaj dva rokopisa vsebujeta pisne sledi poznejših bralcev iz 19. stoletja, kar dodatno izpričuje živo zanimanje ali potrebo po tej knjigi v češkem prostoru v daljšem časovnem obdobju. V vsakem primeru je Fidlerová te prevode vrednotila kot dokaze žive rokopisne kulture v čeških deželah: čeprav meni, da izdajateljskih težav, ki so jim preprečile pot v tiskano knjigo, ni moč izčrpno pojasniti, je zunaj dvoma, da je češka rokopisna kultura v tem primeru omogočila dvojni prehod ali prenos besedila: iz socialno prevladujočega ali bolj uveljavljenega nemškega jezika v socialno manj uveljavljen češki jezik in iz tiskane v rokopisno knjigo (Fidlerová 2014: 150–154; Fidlerová 2017: 249–251).

Slovenska recepcija knjige o Antikristu patra Dionizija Luksemburškega ima precej podobnih, a še več različnih potez. Slovenskih rokopisov o Antikristu je precej več: rokopisov z integralnim besedilom je trenutno v evidenci vsaj 9; France Kotnik pa je poročal o vsaj 13 rokopisih, od katerih nekateri žal niso več v evidenci (Kotnik 1944). Dva rokopisa v naši evidenci vsebujeta izvlečke iz Antikrista v širšem okviru apokaliptične miscellanea. Najstarejši slovenski prevod je, kot sporočajo ohranjeni rokopisi, naredil koroški bukovnik Matija Žegar (1734–1798) iz okolice Št. Jakoba v Rožu leta 1767. V slovenskih rokopisih ali slovenskem izročilu Antikrista imamo nekaj, česar v češkem izročilu nimajo: iz Matije Žegarja izvira niz prepisov, ki jih je moč primerjati in ugotavljati majhne narečne in recepcijske razlike ter vpise bralcev o izposoji, po katerih je Kotnik sklepal, da se je ena veja izročila širila s prepisi s Koroške v Preddvor in po gorenjski okolici do Ljubljane in v Višnjo Goro, druga pa prek Velikovca po Dravski dolini do Dravograda in na Pohorje (Kotnik 1944: 424). Vendar so dosedanje raziskave predpostavljale, da je domnevni avtograf Matije Žegarja služil kot arhetip prav vseh obstoječih prepisov Antikrista. Vse kaže, da to ne drži: življenje rokopisov je bolj zapleteno, po vsem sodeč imamo

opraviti z vsaj dvema neodvisnima slovenskima prevodoma knjige patra Dionizija. Med njima je nemajhna razlika: Žegarjev tekst lahko označimo kot historični prevod: je bolj svobodna baročna priredba, mestoma inteligentno strnjena in povzeta v nekoliko krajši zapis, seveda v narečnem substandardnem jeziku. Toda v 19. stoletju je nastal še en slovenski prevod, ki natančno sledi nemškemu izvirniku, v precej bolj knjižnem jeziku, morda z aspiracijo po javni objavi v tisku. Toda tudi ta poskus je ostal in mogel preživeti le v okviru slovenske rokopisne kulture, ki je, kakor v češki tudi v slovenski recepciji *Antikrista* izpolnila to bistveno nalogo: omogočila je, da so besedila sploh nastala, se v rokopisih vsaj deloma ohranila in medtem opravljala svoje delo – da so jih ljudje željno brali in poslušali.

Slovensko rokopisno izročilo Antikrista

Zdaj je treba navesti in vsaj skopo orisati slovensko izročilo Antikrista. Za njegovih 9 glavnih enot, ki so trenutno v evidenci, navedemo osnovne podatke. Na začetku vsake vrstice v preglednici stoji siglum – oznaka rokopisa z latinsko črko od A do L. Sledijo datacija, nahajališče rokopisa, morebitni naslov, številka v popisu Franceta Kotnika (1944) in naposled siglum rokopisa v našem *Registru rokopisov slovenskega slovstva* (RRSS). Tam so rokopisi natančneje opisani, podani so tudi nekateri argumenti glede genetičnih razmerij med njimi.

Spodnja preglednica nudi strnjen, kronološko urejen pregled slovenskega izročila o Antikristu. V nadaljevanju ga poskušam orisati, toda ta pojasnila skupaj s kronologijo mora bralec vzeti kot argumentirane hipoteze in ne kot dokončne opredelitve. Primerjal sem lahko le izbrane odlomke besedila. Za končno veljavno določitev genetičnih razmerij med rokopisi, tako da bi izdelali *stemma codicum*, bi bilo potrebno narediti podrobno kolacijo za glavnino celotnih besedil, kar je naloga bodoče kritične izdaje.

Siglum	Datacija	Nahajališče	Naslov	Kotnik	Siglum RRSS
A	1769	ARS, 1073 I-22r	Valjavčev rokopis / Antichrista Shivilenje Alli Leben Antichrista	2	Ms 38
B	≈1769	KOKR, Kotnik 14	Kotnikov rokopis / Antichrsta Shullenie ali lebn Antechrista	1	Ms 39
C	1790	Kärntner Landesarchiv, GV-HS 12/14	Shivilenje, regirenga inu smrt Antikrista	3	Ms 17
D	≈1820	Slovenski etnografski muzej	Smolevski rokopis Antikrista	10	Ms 177
E	1824	Kärntner Landesarchiv, GV-HS 13/43	Prerokovanje od Antikrista	/	Ms 15
F	1838	ARS, 1073, Ms 154r	Skvarčev rokopis / Shiuleine antikrista jnu negoua zila mogozhnost	8	Ms 136
G ₁	1. pol. 19. stol.	Semeniška knjižnica Lj.		4?	Ms 178
G ₂	=	UKM, Ms 81	Antikrist	/	Ms 71
G ₃	=	Semeniška knjižnica Lj.		/	Ms 179
H	1854	ARS, 1073, Ms 153r	Antikrist, negovo schiuljenje, regerenga, mogozhnost in smert	9	Ms 137
J	konec 19. stol.	KOKR, Kotnik 15	Živiljenje, Regirenga ino smert Antikrista	12	Ms 180
Miscellanea:					
K	1780	Sveče, zasebna last	Branie od Antikrista inu od njegovih foush prerokou	/	Ms 24
L	1825	ARS, 1073, Ms 155r	Antikrist, sodba božja	13 ss	Ms 138

Preglednica 1. Slovenski rokopisi o Antikristu.

Naj najprej navedemo celovit naslov rokopisa A, s katerim se po našem sklepanju »začenja« ohranjeni del precej obširne besedilne preoddaje. Glasi se tako: *Anticrista Sbvlenje Alli Leben Anticrista Jnu nia ziewa Mogozbnost u Negovim dianju nia zalla Sbvlenja Resnizbna posribenga teh pridiozhab Rezbi tiga sveta h prvemv so sribane inu storiane skvs P: F: Donisvsa od linzenburga Capuzinaria te Rainesh provincz Predigaria v tem letu 1682. U tem letu 1769 pak po svabei Modrvesti na slovenski jesik preberniane po tem vezhem dove vseto inv preversbano skves Mattia Sbegaria sa vol niegovoh dobrih Perjatellov.*

V tem naslovu je podanih več pomembnih informacij: najprej, da je prevajalec kot izvornik uporabljal prvo nemško izdajo (1682), nato, kdaj naj bi prevod nastal (1769) – vendar ima B in več drugih rokopisov na tem mestu letnico 1767; slednjič izvemo, da je Matija Žegar to delo pripravil za neko skupnost prijateljev ali sovaščanov. Kompleksno rokopisno izročilo slovenskega Antikrista, katerega najstarejši ohranjeni člen vidimo v rokopisu A, mnogi rokopisi pa so propadli in so za vedno izgubljeni, je moč s pridržki označiti takole.⁸

Pet rokopisov od A do F tvori dokaj jasno linijo izročila: iz primerjave med A in B moramo sklepati, da je arhetip – avtograf Matije Žegarja iz leta 1767 – verjetno izgubljen (o tem podrobneje v opisih RRSS Ms 38 in Ms 39), da pa je A služil kot predloga, po kateri je bil narejen B. Da je A izvorno datiran z letnico 1769, ta letnica pa je omenjena v C, je eden od razlogov za sklepanje, da je bil C prepisan iz A. V isto linijo izročila se uvrščajo tudi D, E, F in J, čeprav v precejšnjih časovnih intervalih, vsi v 19. stoletju, kar izpričuje dolgoživi kulturni potencial tega besedila. Genetičnih razmerij med temi štirimi člani izročila ni mogoče natančno doreči brez obsežnejše kolacije besedil celotne skupine. Vsi ti rokopisi A do F na naslovnem listu (razen D, kjer je naslovnica izgubljena) omenjajo izročilo Matije Žegarja ali vsaj prvotno nemško izdajo iz leta 1682 (rokopis H), po kateri naj bi Žegar prevajal.⁹ Hkrati za vse te rokopise velja, da izvirajo iz enega, po izročilu Žegarjevega arhetipa, zato vsi predstavljajo prevod v historičnem pomenu pojma – kot delno prilagoditev in adaptacijo,

⁸ S tem želim tudi korigirati ali dopolniti nekatere svoje poprejšnje konstatacije, izražene v Ogrin 2021: 271–274, kjer še nisem vedel za rokopis D.

⁹ Kot že zapisano, mi ta prvotna izdaja ni bila dostopna; za dokončno preučitev skupine rokopisov A do F bo vsekakor potreben vpogled v ta izvornik, ker je verjetno, da je pater Dionizij besedilo za drugo izdajo nekoliko spremenil, pozneje naj bi bile vse izdaje domnevno enake.

prilagojeno socio-kulturnemu kontekstu majhne lokalne skupnosti, za kakršne so bukovniki pisali. Vendar pa je C poseben v tem, da ga je napisal izobražen pisec s kultivirano roko (učitelj), ki je po ugotovitvah Eve Trivunović celoten tekst opazno približal slovenski knjižni normi; z glasoslovno primerjavo rokopisov B in C je ugotovila, da ima C »na ravni glasoslovja manj narečnih potez in je bližje takratni (celo sedanji) knjižni normi, kar je najbolj izrazito pri soglasnikih in soglasniških sklopih« (Trivunović 2017: 318). Podobno velja tudi za H iz leta 1854: z njim se slika izročila zaplete, saj je besedilo navidez podobno izročilu A do F, vendar je neprimerno bolj popolno in urejeno; vsekakor je H zelo pozen člen izročila (poznejši je le še J) in predstavlja posebno uganko s svojo nenavadno knjižno slovenščino osrednjega slovenskega prostora ter s skrbno urejenim, čeravno nestandardnim pravopisom. S tem rokopisa C in H povsem izstopata iz ravni bukovništva; C pomeni za tedanji čas redke primer historične knjižne redakcije bukovniškega teksta, status H pa je za zdaj nejasen, brez dvoma je delo izobraženega duhovnika.

Povsem drugačen pojav pa je skupina rokopisov G₁, G₂ in G₃. Sprva je bil v evidenci samo G₂, za katerega je v UKM dokumentirano, da ga je nekdanji mariborski knjižnici poklonil učitelj Josip Prijatelj, ki je knjigo našel na Viču pri Ljubljani leta 1925 kot preostanek obsežnejše celote v več zvezkih; njen »I. zvezek so porabili med vojsko za zavijanje mila«.¹⁰ Toda nesrečna usoda mnogih rokopisov se v tem primeru ni uresničila: izkazalo se je, da sta rokopisa iz Semeniške knjižnice G₁ in G₃ v resnici pogrešana prvi in tretji del in da so za sporočeno »zavijanje mila« porabili k sreči le ducat listov prvega dela, ki tam res manjkajo, sicer pa je obsežna celota v treh delih s skupaj več kot 1000 stranmi srečno ohranjena. Vsebuje povsem neodvisen, nov prevod, zvesto pripravljen po nemški predlogi, tokrat ne po prvi izdaji, temveč po eni od poznejših; prevod se povsem ujema z izdajama iz 1716 in 1745. To presenetljivo odkritje kaže ne le enega redkih srečnih primerov preživetja rokopisne celote v več delih, temveč vznemirljiv pojav novega prevoda sredi 19. stoletja, v času, ko je prevajalec gotovo poznal katerega od obstoječih rokopisov iz Žegarjevega izročila, vendar se mu je knjiga patra Dionizija zdela še po skoraj dveh stoletjih tako pomembna, da jo je želel bolje in na novo prevesti.

¹⁰ Prim. RRSS Ms 71, opis in faksimile, stran verso prednje platnice. Gre za rokopis, shranjen v UKM Maribor, Ms 81.

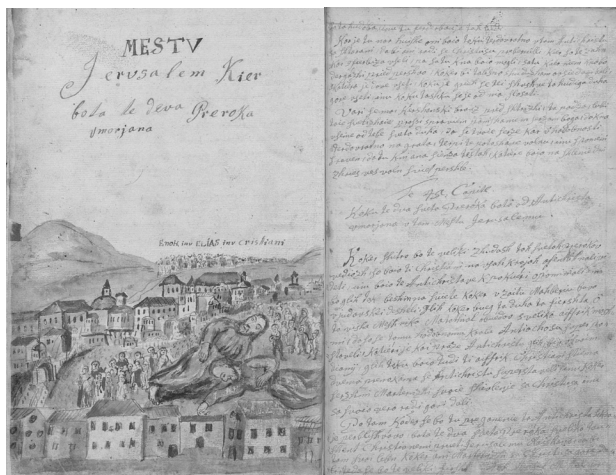
Rokopisa K in L predstavljata skupino, ki nekdam tudi ni bila majhna: rokopise z raznoliko asketično in apokaliptično miscellanea. Tudi ta sta nastala v večjem časovnem intervalu, med njima je skoraj pol stoletja. Skupno jima je, da vsebujeta spretno formulirane, zgoščene povzetke nekaterih obsežnejših asketičnih besedil Martina Cochemskega in seveda Dionizijevega *Antikrista*. Ti povzetki predstavljajo poleg bukovniške okrajšane priredbe prvotne knjige ter poleg celovitega, zvestega prevoda povem drugačen, tretji tip besedilne preoddaje.

Še nekaj argumentov pro et contra. V stanju raziskav je bilo vsaj od članka Franceta Kotnika dalje privzeto, da je rokopis B najstarejši ter da je to celo prvotni prevod in avtograf Matije Žegarja (Kotnik 1944: 416–417). Glede vsega tega kaže dvomiti. Najprej se je resen dvom odprl z ugotovitvijo Eve Trivunović, ki je prva opazila, da so rokopis B – Kotnikov rokopis, kot ga po vsej pravici imenujemo po njegovem lastniku in preučevalcu – napisale dejansko tri roke: dve roki se izmenjujeta v glavnem delu, tretja je napisala asketični dodatek na zadnjih 16 folijih (Trivunović 2017: 313); prav mogoče, da je katera od teh rok Žegarjeva, saj je imel tedaj še manj kot 40 let; toda katera? Zaradi pomanjkanja virov nimamo za trden sklep o tem nobene podlage. Dikcijo, podobno zgoraj objavljenemu dolgemu naslovu rokopisa A (skoraj enaka v B) o Matiju Žegarju in letu 1767 najdemo namreč v skoraj vseh poznejših rokopisih iz te družine, saj so jo vsi prepisovali, vključno z letnico 1767. Ko pa je Eva Trivunović za rokopisa B in C pripravila diplomatični prepis celotnega besedila kot gradivo za kritično izdajo, je postalo jasno, da ima rokopis C popolno besedilo na številnih mestih, kjer v rokopisu B najdemo okrajšane, strnjene in povzete oblike prepisovanja. S tem je postalo jasno, da C poteka kot prepis in hkrati kot poknjžena redakcija iz neke predloge, ki je bila popolnejša in obširnejša od B. To nas neogibno sili k sklepu, da je B že nekoliko okrajšan prepis (apograf) neke obširnejše predloge (protograf). Za to predlogo, iz katere je nastal rokopis B, lahko danes s precejšnjo gotovostjo sklepamo, da je to izmed ohranjenih rokopisov lahko samo A. Kolacija besedil A in B pokaže več mest, kakor je denimo tale odlomek, nekaj vrstic pred koncem 11. poglavja (znak [] pomeni vrzel, t.j. prepisovalčev izpust besedila v sicer nepoškodovanem delu rokopisa):

A (Valjavčev rkp)	B (Kotnikov rkp)
<p>koker prave sveti Auguſtinus, Antichriſt ima ſte ſhvahte Donn Rojan biti, koker je v bukvah genesis brati, ſveti Ambosius prave, Antichriſt bo perſhov ſte ſhvahte Donn, an terd Rihtar an zhvoveſhki tiran, kir bo te ludi ſodou naivezh pa tiſte, kier v pravizhen poth hodijo, te boga bojezhi Appat Joahim tudi prave, Antichriſt ima ſte Jsraelske Krivé ſpozhet, inu Rojan biti ſta Rodu Donn, inu on bo tei gvauti ta hudizha ſebe podav.</p>	<p>kakar pravi s. Avguſtŷnvs antichriſt ima ſte ſhvahte donn Roian bitti kaker ie vbvkvah genesis brati s. ambroſiŷvs prave antichriſt bo perſhov ſte ſhvahte donn []</p>
<p>Te haidniſh Sibille tudi toku pravio, v teſtah zaitah bo en firſht gore vſtav ſta Rodu Donn ſjemenam Antichriſt, tiſte bo ena gvava te ofarti, en Moister te ſhmeſhnave, inu ana popovnoſt te hadobnoſti ... (fol. 37r)</p>	<p>te haidniſh ſhvibile tvde takv pravio vteſtah zaitah bo an fierſht gore vſtov ſta Rodv donn ſiemenam antichriſt teſti bo ana gvava te offarti an moiſter te ſmeſhniave inv ana popovnoſt te hedobnoſtŷ</p>

Takſna meſta torej niſo zdruſljiva z idejo o kronoloſkem prvenſtvu rokopisa B. Prav verjetno pa je B nastal zelo kmalu za A, morda neposredno potem; poleg nekaterih enakih vodnih znakov, tj. deloma enakega papirja, ju povezujejo tudi podobne, zelo lepe ročno kolorirane ilustracije, ki nemara izvirajo od istega umeſtnika. Zaradi teh nenavadno lepih ilustracij ſo rokopisi A, B, D in E brez dvoma najſtarejſe ohranjene in tem bolj dragocene ročno ilustrirane ſlovenske knjige.

Piſec rokopisa C je običajni dikciji o Matiju Źegarju na naſlovnem liſtu ſvojega rokopisa dodal ſe nekaj o ſebi: »V tem Letu 1769 pak ſo po ſlabi Modruſ ti Na ſlouenſki Jeſik Prebarnene [...] Drugazh ſo [bukve] vtem Letu 1790 prepisane inu pobulſhane gratale ſkusi enega deſ heuſkega Vſhuli vzhenika Na Koroſhkem ſa volo negoueh ſnanzou.« Tako je ſvoj rokopis datiral in ſe opredelil kot koroſki učitelj, kar je razvidno iz viſje ravni njegovega jezika. Na zadnji ſtrani pa je k razumnim pomislekom glede vsebine knjige dodal tudi opozorilo, da priprava takſne knjige zahteva pol leta dela, kar ſta ſtorila »jeſ inu pred mano tiſ ti Uſhuli Vuzhenik Joannes«. S tema zapisoma je piſec rokopisa C zapuſtil v ſvojem tekſtu dvoje zelo pomembnih pričeſvanj o predlogi, iz katere je prepisoval: da je bila iz leta 1769 in da je bil njen avtor neki učitelj Janez. Letnica 1769 ſe ujema z datumom v rokopisu B, podatek o učitelju Janezu pa ſe ujema ſ precej kultivirano, ſpretno roko tega rokopisa.

Sliki 3 in 4. Valjavčev rokopis o Antikristu iz leta 1769. Slika na levi (149v) prikazuje mučeništvo prerokov Enoha in Elije. Arhiv Republike Slovenije, SI AS 1073, I-22r, 149v in 150r.

Če vse to pretehtamo, je rokopis A od ohranjenih verjetno še najbližje pogrešanemu arhetipu; rokopis B je A-ju najbližji apograf; rokopis C pa bi v smislu tekstno-kritičke usmeritve, ki jo je zagovarjal medievalist Joseph Bédier, razglasili kot »najboljši rokopis« (*bon manuscrit*): zelo verjetno vsebuje integralen tekst Matije Žegarja, vendar v mnogočem izboljššan, upoštevajoč tedaj živo, pristno koroško izražanje; je spoj primarnega bukovištva in vzgona k višji jezikovni kulturi – kar je v določenem pogledu prvovrsten dosežek slovenske poznobaročne književnosti.

Sklepne misli

Apokaliptična knjiga *Leben Antichristi* s konca 17. stoletja kapucinskega patra Dionizija Luksemburškega je imela nenavadno usodo, da je kljub zahtevni teološki snovi postala zaradi pripovedno učinkovitega literarnega sloga ena od priljubljenih knjig nemške asketike. Razširjala se je v ducatu nemških izdaj vse do leta 1774, ko je bila uvrščena na avstrijski cesarski indeks prepovedanih knjig. Toda še pred to prepovedjo je bila knjiga leta 1767 prevedena v slovenščino. Podobno kakor v češki recepciji knjige *Leben Antichristi* tudi njena slovenska

recepcija ni mogla prodreti v tisk. Nastala sta najmanj dva neodvisna slovenska prevoda. Prvi prevod je bil hkrati priredba, ki jo je koroški bukovnik Matija Žegar (1734–1798) pripravil leta 1767 za svoje vaško občestvo. Njegov rokopisni prevod se je v številnih prepisih razširil tako na Kranjsko kakor na Štajersko in ostal živ ter privlačen več kot stoletje. Zadnji od ohranjenih prepisov je celo iz poznega 19. stoletja. Drugi, neznani prevajalec pa je sredi 19. stoletja pripravil nov in temeljit, zvest prevod, ki se je ohranil v treh rokopisnih zvezkih, morda z namenom, da bi ga v dobi po formalni odpravi cenzure izdal v tisku.

Slovensko besedilno izročilo prepovedane knjige patra Dionizija Luksemburškega obsega ducat rokopisov, ki so knjigi dajali življenje v času, ko uradni ni smela priti med bralce. Največja je skupina, ki izhaja iz besedilne tradicije Matije Žegarja. Svojevrsten poskus, ki kaže na nezmanjšano privlačnost Dionizijeve knjige med slovenskimi bralci, je nov, literarno zahtevnejši prevod s srede 19. stoletja neznanega prevajalca. Tretji modus slovenske besedilne transmisije predstavljata dva rokopisa, ki vsebujeta le povzetke obširne Dionizijeve pripovedi o Antikristu med drugo asketično in apokaliptično literaturo.

S tako obširno besedilno tradicijo, ki po številu ohranjenih rokopisov presega vse druge tekste, je knjiga o Antikristu poseben fenomen v slovenski literarni kulturi. Obsežna poznoantična in srednjeveška spekulacija o poslednjih časih in vdoru zla v človeško zgodovino, ki ga nazadnje premaga Jezus kot zmagovalec nad zlom, je v literarno razgibani pripovedi patra Dionizija očitno močno in dolgo časa privlačila slovenske bralce. Kot širši kontekst tega uspeha moramo verjetno razumeti tudi protisloven odnos preprostih ljudi do oblasti razsvetljenske dobe: medtem ko so kmetje radi sprejeli regulacijo tlake in zmanjšanje osebne nesvobode, so bili zelo prizadeti ob razsvetljenskem zatiranju baročnih oblik vernosti. Tovrstne ukrepe oblasti so razumeli kot brezbožna dejanja in kot znamenja Antikristovega prihoda. V tem je gotovo eden od razlogov za izjemen uspeh te knjige. Toda morda je še pomembnejši razlog moč videti v tem, da lahko Dionizijevo srednjeveško apokaliptiko presojamo kot neke vrste antiutopijo o strahotah poslednjih časov, ki je mnogim bralcem nudila doživetje lastne umeščenosti v čas, doživetje minevanja zgodovine. Bralci in nepismeni poslušalci so morda ob slovenskih rokopisih o Antikristu intenzivneje občutili bivanjsko razsežnost lastnega minevanja, svojo umeščenost v čas in v tek zgodovine. Navdušeni lastnoročni vpisi teh, ki so si rokopis izposodili, nam pričujejo o takšnih intenzivnih doživetjih. Rokopisna kultura

je takšnemu literarnemu čustvovanju in življenju dajala možnost in prostor – daleč stran od instrumentov cenzure in njenega nadzora.

Viri

Rokopisi slovenskega izročila o Antikristu so navedeni zgoraj v preglednici.

Okrajšave ustanov, ki rokopise hranijo:

ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

KOKR – Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika, Ravne na Koroškem

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor

Catalogus librorum a Commissione caes. reg. aulica prohibitorum. Viennae, e typographeo Kaliwodiano, 1774.

Dionysius von Luxemburg, 1687: *Sicherer Himmels-Weeg / Oder Die durch Christum und seine Heiligen gebabnte Creutz-Straß: Das ist / Gantz neu erfundene / völlig außgearbeitete / mit schönen Exordiis und gehörigen Conclusionibus, mit raren Concepten und anmüthigen Moralitäten [...] versebene / gezeibte und außpolierte Sonn- und Feyrtags Predigen. [...]* Gedruckt zu Dillingen / Jn Verlag und Trukerey Johann Caspar Bencards.

Dionysius von Luxemburg, 1716: *Leben Antichristi. Oder Außführliche / gründliche und Historische Beschreibung Von den zukünfftigen Dingen der Welt. Allwo aus Göttlicher Schrifft / H. Vättern / und anderen bewährten Scribenten / die gantz Histori vom Leben / Wunder-Wercken und Tod Antichristi / und seines Vorläuffers erklärt und erzählt wird ...* Wien und Brün, Lehmann.

Rogerij Ljubljanski, 1731: *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXXVI. de sanctis totius anni ... compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae. Pars I. A prima die Januarij usque ad mensem Julium exclusivè.* Clagenfurti: typis, & sumptibus Joan. Friderici Kleinmayr.

Literatura

DOVIĆ, MARIJAN, 2022: Bukovniki, cenzura in Drabosnjak, »poredni paur« iz Korotana. *Slavistična revija* 70, št. 3, str. 373–388.

FIDLEROVÁ, ALENA A., 2014: Antikrist v Českých zemích raného novověku. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica: Slavica pragensia*, št. 43, str. 133–175.

- FIDLEROVÁ, ALENA A., 2017: Translating the Life of Antichrist into German and Czech in the Early Modern Period. *Studies in Church History*, št. 53, str. 242–256.
- HAEUSLER, MARTIN, in KARLHEINZ MÜLLER, 1993: Antichrist. V: Walter Kasper (ur.): *Lexikon für Theologie und Kirche*. 1. zv. Freiburg: Herder. Str. 744–747.
- KILLY, WALTHER (ur.), 1995: Dionysius von Luxemburg. *Deutsche biographische Enzyklopädie*. 2. zv. München: K. G. Saur. Str. 553–554.
- KOTNIK, FRANCE, 1944: Bukovniški rokopisi Antikrista. V: Božidar Borko idr. (ur.): *Zbornik Zimske pomoči*. Ljubljana: Zimska pomoč. Str. 415–424.
- KRAUSE, GERHARD, idr. (ur.), 1978: Antichrist. V: *Theologische Realenzyklopädie*. 3. zv. Berlin: Walter de Gruyter. Str. 20–50.
- MEHR OFM CAP, BONAVENTURA VON, 1957: Dionysius von Luxemburg. V: *Neue Deutsche Biographie*. 3. zv. Str. 735.
- N[OESEN], P[AUL], 1928: P. Dionysius von Luxemburg. Ein Volksschriftsteller des 17. Jahrhunderts. V: *Jong-Hémecht* 2, št. 7, str. 139–142.
- OGRIN, MATIJA, 2020: Poznobaročni slovenski rokopisi – literarna tradicija v sprijemu z razsvetljensko cenzuro. V: Luka Vidmar (ur.): *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC. Str. 119–150.
- OGRIN, MATIJA, 2021: Slovenian Manuscripts on Antichrist and the Modes of the Manuscript Tradition. V: Maria Cioată idr. (ur.): *Biblical Apocrypha in South-Eastern Europe and Related Areas*. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei »Carol I«. Str. 261–275.
- PETKOV, JULIAN, 2016: *Altslavische Eschatologie: Texte und Studien zur apokalyptischen Literatur in kirchenslavischer Überlieferung*. Tübingen: Francke.
- PRUNČ, ERICH, in MATIJA OGRIN (ur.), 2016: *Kapelski pasijon. Komedija od Kristusoviga trplinja, katiro so nekidej na te veliki četrtek inu na te velikonočni pondelak v Kapli špilali. Editio princeps*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU; Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- RAKAR, ATILIJ, 1989: Rogerijev »zapopadik« in konceptizem. V: Aleksander Skaza in Ada Vidovič-Muha (ur.): *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 163–173.
- RUPP, HEINZ, in CARL LUDWIG LANG (ur.), 1986: *Deutsches Literatur-Lexikon*. 10. zv. Bern: Francke Verlag. Stolpci 17–21.
- TRIVUNOVIĆ, EVA, 2017: Primerjava glasoslovja v rokopisih o Antikristu. V: Aleksander Bjelčević, Matija Ogrin in Urška Perenič (ur.): *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 311–319.